

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.9>

Шабаровський Б. В.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка

Національного університету «Острозька академія»,

адвокат

АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери»

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ

Проблематика доказів і доказування в господарському процесі є завжди актуальною, а тому так чи інакше була предметом дослідження багатьох авторів. А втім, питання того, якою мірою суд є суб'єктом збирання доказів у господарському процесі відповідно до положень чинного Господарського процесуального кодексу України та практики його застосування, наразі не знайшло вичерпного відображення в літературі.

Одними із засад (принципів) господарського судочинства є змагальність сторін і диспозитивність (п. 4 та п. 5 ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України) [1]. Засада змагальності сторін, як її розкрито в ст. 13 ГПК України, полягає, зокрема, в тому, що кожна сторона, з одного боку, повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом, а з іншого – несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій (ч. 3 та ч. 4 ст. 13); тоді як суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у разі потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права й обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків (ч. 5 ст. 13 ГПК України).

Як бачимо, відповідно до засади змагальності сторін саме сторони повинні доводити обставини, які мають значення для справи і на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень (тобто обставини, які входять до предмета доказування), і несуть ризики настання наслідків невиконання ними цього обов'язку, тоді як серед повноважень суду не наведено повноважень зі збирання доказів, а лише сприяння в реалізації прав, запобігання зловживанню правами та вжиття заходів для виконання сторонами їх обов'язків.

У цьому контексті видається цілком логічним перше речення ч. 1 ст. 14 ГПК України, у якій розкривається зміст засади диспозитивності господарського судочинства: «Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках». Натомість друге речення цієї ж частини вказує на те, що суд *має право*, а в певних випадках, встановлених цим кодексом, *навіть обов'язок*, збирати докази: «Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом».

І справді, за ретельного вивчення ГПК України та практики його застосування можна виявити норми, що наділяють господарський суд повноваженнями збирати докази.

1. По-перше, такою нормою є ч. 4 ст. 74 ГПК України, у якій наведено: «Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів». Як бачимо, у цій статті наведено виняток із засади змагальності сторін, відповідно до якої саме сторони повинні довести ті обставини, на які вони посилаються: суд може з власної ініціативи витребувати докази у випадку, якщо суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. При цьому обов'язки учасників справи щодо доказів наведені не лише в ст. 42 ГПК України (сприяти своєчасному, всебічному, повному й об'єктивному встановленню всіх обставин справи – п. 2 ч. 2 ст. 42 ГПК України; подавати всі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не при-

ховувати докази – п. 4 ч. 2 ст. 42 ГПК України), а й у ч. 1 ст. 74 ГПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Отже, відповідно до ч. 4 ст. 74 ГПК України, якщо суд має сумніви в тому, що учасники справи добросовісно виконують свої обов'язки з подання всіх наявних доказів, зі сприяння своєчасному, всебічному, повному й об'єктивному встановленню всіх обставин справи і в більш широкому значенні – обов'язки довести ті обставини, на які сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, то суд має право витребувати докази за власною ініціативою. Як зазначає Верховний Суд, «відповідно до статті 74 ГПК України обов'язок доказування, зокрема подання доказів, покладено на сторони та інших учасників справи. Однак зазначене не позбавляє суд права витребувати у сторони докази у передбаченому статтею випадку» [5].

З огляду на наведене можна не погодитися з А. М. Селівоним, який у дисертаційному дослідженні на тему «Витребування доказів у господарському процесі» (2023 рік) дійшов висновку, що пряме впровадження принципу змагальності призвело до майже повного позбавлення суду права витребувати докази з власної ініціативи [6, с. 65].

Як зазначив Верховний Суд у постанові від 20.08.2024 у справі № 916/4093/23 (п. 8.62), «у тому випадку, коли саме у суду виникли сумніви щодо підтвердження надання послуг за договором, укладеним відповідачем та третьою особою, відповідно до зазначених вище положень ГПК України він не був позбавлений права витребувати у третьої особи копію цього договору та в разі необхідності й інші докази, зазначені в ухвалених судових рішеннях у справі» [4].

У доктрині ж наводиться такий приклад застосування ч. 4 ст. 74 ГПК України: «...у випадку, коли у суду під час розгляду справи за позовними вимогами про стягнення оплати за договором купівлі-продажу виникають сумніви щодо підтвердження оплати за долученою до матеріалів справи копією платіжного доручення (оскільки вона не містить підпису відповідальної особи та відбитку штампа банку), суд має право витребувати у сторони копію платіжного доручення, засвідчену підписом сторони та відбитком штампу банку, та в разі необхідності інші докази, а не вважати цей факт доведеним» [2, с. 28].

За структурою норми (ч. 4 ст. 74 ГПК України) витребування судом доказів з власної ініціативи наведено як єдиний виняток із засади змагальності сторін: «...суд не може збирати докази <...> з власної ініціативи, крім витребування доказів у випадку <...>» Насправді подальший аналіз норм ГПК України дасть змогу пересвідчитися в тому, що цей виняток не є єдиним.

2. Так, повноваження господарського суду щодо самостійного збирання доказів містяться й у нормах ГПК України щодо призначення та проведення експертизи. Відповідно до ч. 1 ст. 99 ГПК України, «суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності, або за клопотанням учасника справи, мотивованим неможливістю надати експертний висновок у строки, встановлені для подання доказів, з причин, визнаних судом поважними, зокрема через неможливість отримання необхідних для проведення експертизи матеріалів». Тобто в ч. 1 ст. 99 ГПК України передбачено повноваження суду в наведених в цій нормі випадках призначити експертизу за власною ініціативою. При цьому конструкція «суд призначає», а не «суд має право призначити» вказує на те, що суд зобов'язаний призначити експертизу за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою в разі настання умов, викладених у ч. 1 ст. 99 ГПК України. Для порівняння: у ч. 1 ст. 136 ГПК України зазначено, що суд має право вжити заходів забезпечення позову.

На практиці суди нерідко послуговуються наданим їм повноваженням і призначають експертизу за власною ініціативою. До прикладу, у справі № 910/10742/23 Господарський суд міста Києва ухвалою від 02.11.2024 призначив судову експертизу за власною ініціативою [10].

Окремо в ГПК України передбачене й повноваження суду призначити з власної ініціативи додаткову та повторну експертизу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 107 ГПК України, «якщо висновок експерта є неповним або неясним, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити додаткову експертизу, яка доручається тому самому або іншому експерту (експертам)», а відповідно до ч. 2 цієї ж статті, «за наявності сумнівів у правильності висновку експерта (необґрунтованість, суперечність з іншими матеріалами справи тощо) за

клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити повторну експертизу, доручивши її проведення іншим експертам».

3. Також у ст. 84 ГПК України, яка має назву «Судові доручення щодо збирання доказів», передбачено, що «суд, який розглядає справу або заяву про забезпечення доказів, в разі виникнення потреби в збиранні доказів за межами його територіальної юрисдикції може доручити відповідному суду вчинити певні процесуальні дії» (ч. 1). Відповідно до ч. 2 цієї статті, в ухвалі про судові доручення, з-поміж іншого, зазначаються докази, які повинен зібрати суд, що виконує доручення, зокрема, перелік питань, поставлених учасниками справи та судом свідку.

На практиці суди переважно застосовують ст. 84 ГПК України для надання судових доручень щодо відібрання експериментальних зразків підпису, необхідних для проведення почеркознавчої експертизи. До прикладу, Господарський суд Житомирської області ухвалою від 13.11.2024 у справі № 906/818/24 направив судові доручення Господарському суду Дніпропетровської області щодо збирання доказів шляхом відібрання експериментальних зразків підпису [7]. При цьому достатньо спірним є питання можливості застосування ст. 84 ГПК України саме з метою відібрання зразків підписів, оскільки зразки підписів в цій ситуації навряд чи є доказами відповідно до ст. 73 ГПК України («доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи»), а є матеріалами, необхідними для проведення експертизи (ст. 102 ГПК України).

Разом із цим ст. 84 ГПК України застосовується судами не лише з метою відібрання експериментальних зразків підписів. До прикладу, Господарський суд Київської області ухвалою доручив Господарському суду Дніпропетровської області викликати свідка із зазначенням конкретних питань [9].

4. Господарський суд наділений також повноваженнями оглядати вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет із метою встановлення та фіксування їх змісту.

Відповідно до ч. 7 ст. 82 ГПК України, «у порядку, передбаченому цією статтею, суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних у мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту. У разі необхідності для проведення такого огляду суд може залучити спеціаліста».

У п. 113 Окремої думки судді Верховного Суду І. Кондратової від 24.10.2023 у справі № 910/7352/22 звернуто увагу на те, що суд може з власної ініціативи оглянути вебсайт з метою встановлення та фіксування його змісту, попередньо повідомивши про це учасників справи, та складає відповідний протокол [3].

5. Повноваження господарського суду витребувати оригінал письмового чи електронного доказу, якщо подано його копію (ч. 6 ст. 91 ГПК України, ч. 5 ст. 96 ГПК України) навряд чи можна вважати такими, що спрямовані на збирання доказів. У такому разі у справі вже наявний доказ, поданий в належно засвідченій копії, як це передбачено в ч. 2 ст. 91 та ч. 3 ст. 96 ГПК України відповідно, а витребування судом оригіналу цього доказу слугує способом його перевірки.

Те ж саме стосується й постановки судом питань експертові, який відповідно до ч. 4 ст. 69 ГПК України зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду й учасників справи. Згідно із ст. 73 ГПК України, одними із засобів доказування є показання свідка та висновки експерта, такого джерела доказів, як показання експерта, чинним господарським процесуальним законодавством не передбачено. Тому допит експерта, у тому числі й судом, є способом перевірки висновку експерта, але не є збиранням доказів.

Дещо інша ситуація з допитом свідка. Відповідно до ч. 5 ст. 211 ГПК України, «головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час його допиту», а в ч. 6 цієї статті передбачено, що «головуючий у судовому засіданні та інші судді мають право з'ясувати суть відповіді свідка на питання учасників справи, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи». Системне тлумачення положень статей 88–89 та 211 ГПК України вказує на те, що процесуальним джерелом показань свідка є як заява свідка, так і надані ним у судовому засіданні показання. З огляду на це господарський суд наділений повноваженням збирати докази і шляхом допиту свідка в судовому засіданні.

Отже, попри наявність у господарському процесуальному законодавстві України засад змагальності сторін і диспозитивності, господарський суд все ж наділений повноваженнями

збирати докази в чітко передбачених законом випадках, а саме: витребування доказів судом з власної ініціативи у випадку, коли суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 4 ст. 74 ГПК України), призначення експертизи з власної ініціативи, у тому числі повторної та додаткової (ст. 99, ст. 107 ГПК України), надання доручень на збирання доказів (ст. 84 ГПК України), огляд вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних у мережі Інтернет із метою встановлення та фіксування їх змісту (ч. 7 ст. 82 ГПК України), допит свідка судом (ч. 5 та ч. 6 ст. 211 ГПК України).

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
2. Докази і доказування в господарському судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в господарському процесі, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, актуальна судова практика / під заг. ред. Петкова В. П. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 550 с.
3. Окрема думка судді Верховного Суду І. Кондратової від 24.10.2023 у справі № 910/7352/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115971345> (дата звернення 25.11.2024).
4. Постанова Верховного Суду від 20.08.2024 у справі № 916/4093/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121174237> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 30.03.2023 у справі № 905/2307/21 (905/496/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279428> (дата звернення: 25.11.2024).
6. Селівон А. М. Витребування доказів у господарському процесі : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Державний податковий університет, Ірпінь, 2023.
7. Ухвала Господарського суду Житомирської області від 13.11.2024 у справі № 906/818/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123010239> (дата звернення 25.11.2024).
8. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 11.04.2024 у справі № 908/1391/23 (908/3456/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118416763> (дата звернення 25.11.2024).
9. Ухвала Господарського суду Київської області від 17.04.2023 у справі № 911/5186/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110252386> (дата звернення 25.11.2024).
10. Ухвала Господарського суду міста Києва від 02.11.2023 у справі № 910/10742/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114750045> (дата звернення 25.11.2024).
11. Ухвала Господарського суду міста Києва від 14.10.2024 у справі № 910/6424/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122270412> (дата звернення 25.11.2024).
12. Ухвала Господарського суду міста Києва від 24.10.2024 у справі № 910/4392/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122541958> (дата звернення 25.11.2024).

**Шабаровський Б. В.
Господарський суд як суб'єкт збирання доказів**

У статті досліджується роль господарського суду як суб'єкта збирання доказів у межах господарського процесуального законодавства України. Актуальність теми зумовлена необхідністю узгодження принципів змагальності сторін і диспозитивності з повноваженнями суду щодо збору доказів. Автор аналізує відповідні норми Господарського процесуального кодексу України (ГПК) та судову практику, наголошуючи на тому, що загальне правило зобов'язує сторони подавати докази, на які вони посилаються як на обґрунтування своїх вимог чи заперечень. Водночас у визначених випадках, передбачених ГПК, суд має право або навіть обов'язок втручатися у процес збирання доказів.

Особливу увагу приділено положенням, які дозволяють суду витребувати докази з власної ініціативи, якщо є сумніви щодо добросовісності сторін, а також призначати експертизи для з'ясування важливих обставин. Наведено приклади з судової практики, що демонструють застосування цих повноважень. Окремо розглянуто питання використання судових доручень, огляду вебсторінок та інших засобів забезпечення доказів.

Автор робить висновок, що суд, зберігаючи неупередженість, водночас відіграє активну роль у забезпеченні належного рівня доказування, особливо у складних і спірних справах. Цей підхід дає змогу забезпечити баланс між принципами диспозитивності та змагальності, сприяючи справедливому розгляду господарських спорів.

Ключові слова: господарський суд, збирання доказів, змагальність сторін, диспозитивність, витребування доказів, експертиза, судова практика, доказування, повноваження суду, ГПК України.

**Shabarovskyi B. V.
Commercial court as a subject of evidence collection**

The article examines the role of the commercial court as a subject of evidence collection within the framework of Ukraine's commercial procedural legislation. The relevance of this topic arises from the need to balance the principles of adversarial proceedings and party disposition with the court's authority to gather evidence. The author analyzes the relevant provisions of the Commercial Procedural Code of Ukraine (CPC) and judicial practice, emphasizing the general rule that parties are obliged

to provide evidence to substantiate their claims or objections. At the same time, in specific cases stipulated by the CPC, the court has the right or even the obligation to intervene in evidence collection.

Special attention is given to provisions that allow the court to demand evidence on its initiative when there are doubts about the parties' good faith, as well as appoint expert examinations to clarify essential circumstances. Practical examples demonstrate the application of these powers. Additionally, the article explores the use of judicial orders, the examination of web pages, and other measures to ensure evidence integrity.

The author concludes that while maintaining impartiality, the court plays an active role in ensuring an adequate level of evidence, particularly in complex and contentious cases. This approach ensures a balance between the principles of party disposition and adversarial proceedings, contributing to the fair resolution of commercial disputes.

Key words: commercial court, evidence collection, adversarial proceedings, party disposition, evidence demand, expertise, judicial practice, proof, court powers, CPC of Ukraine.